

Szín

A MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET FOLYÓIRATA

2003. FEBRUÁR

8/1

TARTALOM

A MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET MŰHELYÉBŐL

Beke Pál: Utószavak Kovalcsik József A kultúra csarnokai című könyvének új kiadásához 1

KITEKINTÉS

Pordány Sarolta: Kulturális központok szabályozása Flandriában 12

HORIZONT

Pécsi Györgyi: Globalizmus vagy globalizáció és nemzeti irodalom 16

ARCKÉPEK

Hivatásunk mértékadó személyisége. Búcsú Lehel Lászlótól (*Földiák András*) 20

INTÉZMÉNYTÖRTÉNET

Emszt Katalin: A Nagykanizsai Honvéd Kaszinó történetéből. Egy volt igazgató emlékei 22

A SZAKMA ÜNNEPEI

Díjátadások a Magyar Kultúra Napja alkalmából – 2003. január 22. Iparművészeti Múzeum 33

Gabnai Katalin Csokonai Vitéz Mihály díjas bemutatása 34

Létezik társadalmi felelősségvállalás, jótekonyság, nemes adományozás! – A Nonprofit Információs és Oktató Központ (NIOK) Alapítvány 2002-es díjai 37

KÖNYVISMERTETÉS, KÖNYVAJÁNLÁS

Alkotó emberek. Amatőr művészetek az ezredfordulón (*Andrássy Mária*) 39

Dr. Pethő László: Racionalizáció és társadalmasítás (*Andrássy Mária*) 44

Halász Péter: Magyarságtudat és jövőkép (*Beke György*) 46

SZAKMAI BESZÁMOLÓK

Dr. Pethő László: Regionális és lokális kiadványok szerkesztőinek találkozója 53

Magyar Ádám: Sérültek rádiós képzése. Közösségi rádiós képzés a Civil Rádióban 54

SZAKMAI HÍREK

A Magyar Művelődési Intézet Vizuális és Előadóművészeti Osztálya által összeállított szakmai hírek (*Tóth Zsuzsanna*) 55

SZERZŐINK 56

Kodály Zoltán: Nemzetnevelés

SZÍN 8/1 – 2003. február

SZÍN – a Magyar Művelődési Intézet folyóirata. Megjelenik kéthavonta.
Szerkesztőbizottság: Elnöke: Beke Pál. Tagjai: Dr. Balipap Ferenc, Barsi Hajna, Domokos János,
Egyed Albert, Komjáti Gabriella, Péterfi Ferenc, Tóth Zsóka, Tóth Zsuzsanna.

Főszerkesztő: MÁTYUS ALIZ.

Kiadja a Magyar Művelődési Intézet. Felelős kiadó: BEKE PÁL.

A szerkesztőség címe: 1011 Budapest, Corvin tér 8. Szerkesztőségi titkár: Boldis Judith.

Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101. Tel: 201-5053. Fax: 201-5764.

E-mail: kalmazj@mmi.hu és matyus@enternet.hu

Megrendelhető a szerkesztőség címén. Megrendelőlap letölthető a honlapról:

Magyar Művelődési Hálózat Információs Rendszere MMHIR www.mmi.hu

Borítóterv: Szűts Eszter.

E számunkat Forgách András író rajzaival illusztráltuk.

Készült a Somogy-Print Bt. nyomdájában. 1165 Budapest, Hangulat u. 4.

ISSN 1416-6925

BEKE PÁL

UTÓSZAVAK*

Szerettem volna, ha Kovalcsik József egy utolsó és persze újabb, Szekfű Gyula Három nemzedékére hajazó „és ami utána következik” című fejezettel zárta volna be korszakos enciklopédiájának újabb kiadását, annál is inkább, mert a sors úgy hozta, hogy könyvének első megjelenését követő fél évtized múltán, utolsó aktív éveiben a rendszerváltozást követő első kormány kultuszminisztériumában a közművelődési szakma főosztályvezető-helyettese, majd főosztályvezetője lett. Bár e miniszteriális poszt nem szükségképpen az aktív cselekvés színhelye, a folyamatok és a lehetőségek át- és rálátására bizonyosan alkalmas. Ebbéli kívánalmaimat, bár talán helyesebb úgy fogalmaznom, hogy javaslataimat a kilencvenes évek derekától többször megemlítettem neki, hiszen abban a szerencsében volt részem, hogy nemcsak ismerhettem őt, hanem közös munkahelyünkön, a Népművelési Intézet (és jogutódjaiban) töltött évtizedeink utolsó harmadában néhány témában együtt dolgozva barátokká is váltunk. Ő folyamatosan elhárította művének kiegészítését-továbbbírását első sorban betegségére, végső indokként lustaságára hivatkozva, de erről szóló monológjaiból kihallani véltem szomorúságát, hogy tulajdonképpen semmi jóval, semmi biztatóval nem szolgálhatna.

Végül, immár a Kultúra csarnokai új kiadását valóban előkészítendő arra sikerült rávennem, hogy ha ő nem is írja, de egy hosszú interjú keretében legalább mondja el a jelen (az évezredforduló-tájéka) közösségi művelődési állapotát a maga értékítélete szerint, és persze mondja el az általa elképzelhető kiutakat, reményeket is. Erre nagy kedve lett, s a munkát régi kollegája, Mátyus Alix el is kezdte. Ezt függesztette fel hirtelen jött halála. A kezdeti szándékokhoz képest csonkán maradt interjú aztán megjelent a Magyar Művelődési Intézet Szín című közművelődési folyóiratának 2002 júniusi számában egyéb Kovalcsik-írásokkal együtt, a kívánt kiegészítés elkészítését pedig özvegye ránhagyta.

Megisztelet, de egyidejűleg meg is ijeszt a feladat. Én magam nem kutatója, s különösen nem enciklopédista vagyok a hazai közösségi művelődésnek, hanem egyik szereplője pusztán. A Kultúra csarnokai befejezése óta eltelt már majdnem két évtized közösségi művelődésbéli eseményeit (vagy eseménytelenségét) bizonyára a magam szemszögéből, a magam vágyaiból és indulataiból ítélem meg, s reményeim is csak saját szakmai szándékaimból fogalmazódhatnak. Nem lenne méltó Kovalcsik művéhez egy ily módon elkötelezett szöveg. Valamit azonban mégis szólni kell az eltelt évekről! – hiszen éppen Kovalcsik művének érvényességét és hasznosságát biztosítja, ha azt a mához érkeztetjük. A közismert anekdotában nem túl szerencsésnek ítélt arany középutat választva ezért úgy döntöttem, hogy alapvetően e mű szerzőjéé legyen az utószó velege, egy bár korábbi, de jóval a kötet megírása után kelt, és

már a jövőbeni lehetőségeket leíró tanulmányának megidézésével (megjelent A közművelődéstől a szabadművelődésig címen a Kultúra és Közösség 1989/5. számában, s csak ezt követően teszek magam néhány fegyveremzetnek szánt megjegyzést. A fiatalabb olvasók számára megjegyzem, hogy e tanulmány megelőzte tehát az 1990-ben formálisan megtörtént rendszerváltozást, s így annak szellemi előkészítéseként (is) értelmezhető; helyesebben e tanulmány egyik darabja annak az akkor óriás szellemi teljesítménynek, ami a kései Kádár-korszak jelenségeinek keresett új funkciót, valódi tartalmat, igazi hivatást.

Miért kell kulturális reform?

A politikai intézményrendszer reformjára tett erőfeszítések jelzik azt a felismerést, hogy a gazdasági reform sem valósítható meg a társadalmi-politikai viszonyok demokratizálása és humanizálása nélkül. Szétzilált és bénult társadalom gazdasági erőfeszítésekre sem képes, márpedig nemcsak a gazdaság került válságba, hanem a társadalom erkölcsi tartása, közösségi kohéziója, nemzeti öntudata, a kultúra, a tudás megbecsülése is.

Az oktatás és a kulturális szféra válsága is politikai történetünk következménye. A központosító politika az önkormányzat minden formáját és lehetőségét felszámolta. A hegemoniára törekvő centralizált, hierarchikus irányítás lefokozott szerepet jelölt ki az erősen szelektált vagy megtört öntevékeny szervezeteknek, az egyéni vagy kics csoportos kezdeményezéseknek. A megszüntetve megőrzött tervutasításos és az ebben a keretben újabban sajátos módon tért nyerő, egyelőre csak a kommercializálódásnak kedvező piaci szemléletű (manipulatív „feszültség-levezető” elképzelésektől sem mentes) kulturális irányítás deklarációi ellenére egyaránt tömegnek, fogyasztónak, passzív befogadónak szerette volna és szeretné tekinteni az embereket.

A közösségi autonómiák elfojtása miatt az atomizálódott társadalomban nem hasznosulhatott kellő mértékben az a tudás sem, mellyel az elmúlt évtizedek felemás modernizációja keretében megnövekedett létszámú magasabb iskolázott rétegek rendelkeznek. A politika irányítói a voluntarista gazdasági programok erőltetésével a szép szavak ellenére következetesen a művelődés rovására döntöttek. A „nem termelő” ágazatnak minősített kultúra fejlődési útját eltorlaszolták. A kulturális elit bizonyos csoportjainak juttatott privilégiumok nem feleltethetik a rászorultak arányát: az életük válságos periódusaiban magukra maradókét, a most már a munkanélküliség által is fenyegetett alulképzettekét, a perifériára sodródó egyéneket, családokét, a társadalmi némaságra ítélt érdekeiket, saját stratégiájukat megfogalmazni nem tudó csoportokét, rétegeket és településeket. A jelszavak ellenére a tényle-

* Utószó Kovalcsik József: A kultúra csarnokai c. művének újabb kiadásához.

gesen megvalósult kulturális politikának nem sikerült áthidalnia az elit és a tömegkultúra közötti szakadékot, s ez utóbbi minőségének emelésére gyakorlatilag nem is törekedett.

Hazánkban rohamosan fokozódik az etatista viszonyokkal szemben a civil társadalom kiépítésének igénye, egy olyan társadalomé, mely valóban lehetővé teszi az állampolgári aktivitást, az érdekek csoportos képviselését, védelmét; mozgalmak, intézmények szervezését, melyek megfelelő jogi garanciák mellett a gazdaságban és az államhatalmi szférában is részt vehetnek a helyi és az országos politika alakításában. Szinte teljes a „közmegegyezés” abban, hogy a válságból való kilábalásunk, nemzeti jövőnk attól függ, mennyire sikerül egy hatékonyan és szervesen működő civil társadalmat kiépítenünk.

Magyarország demokratikus jogállamként való megteremtése a feladat kulturális vonatkozásban is. A „történelmileg kialakult” pártállami dominanciájú kulturális politika és művelődési intézményrendszer jelenlegi működtetése összeegyeztethetetlen a kibontakozó civil társadalom igényeivel. Tanúsítja ezt az egyesületszervezés lehetőségeért, majd az egyesületi törvényért vívott harc és azok az energiák, melyek a művelődés társadalmazásáért felszínre kerültek. Művelődésügyi szakigazgatásra természetesen továbbra is szükség van, nemcsak a törvényességi és szakmai felügyelet ellátása, hanem a demokratikus törvényhozás és a végrehajtó hatalom által meghatározott nemzeti, kulturális politikai feladatok szakértő meghatározásának és megvalósításának elősegítése végett, és az állami anyagi eszközök és támogatások megfelelő garanciák melletti elosztása, valamint a tevékenység folyamatos szakszerű elemzése, tudományos kutatásának biztosítása érdekében is.

Olyan szervezeti, intézményrendszeri reform kell, amely a szellemi kezdeményezést, a törvényességi felügyeletet és a szakmai segítséget helyezi előtérbe, amely azon a szilárd erkölcsi meggyőződésen alapul, hogy minden személynek és minden közösségnek joga van a sajátos kulturális önkifejezés és autonómia kiműveléséhez, joga van szabadon hozzáférni a saját élete megszervezéséhez nélkülözhetetlen ismeretekhez és műveltséghez. Ez a megreformált intézményrendszer egyúttal nemzeti kulturális stratégiát szolgál, s az állami eszközrendszerrel oly módon működteti, hogy a magyar értelmiség elnyerhesse önbecsülését, mert az elengedhetetlenül szükséges a korábbi kulturális politika manipulált látszateredményeivel sem titkolható tömeges méretű „funkcionális analfabetizmus” felszámolásához. A gazdasági racionalitás mellett helyre kell állítani olyan fogalmak tiszteletét, mint emberszeretet, tudás, becsület, társadalmi szolidaritás, s a nevelés-művelődés intézményrendszere az alattvalói tudat- és magatartásformák súlykolása helyett váljék az öntudatos emberek formálásának műhelyévé. Nem halogatható tovább az iskolareform és a művelődés reformja. A politikai intézményreform próbaköve, hogy az állam jóvá tudja-e tenni azokat a károkat, melyeket a korábbi évtizedekben okozott, fölismeri-e a

művelődés ügyében nemzeti felelősségét.

A településfejlesztésnek csúfolt körzetesítés több mint félezer településen sorvasztotta el a kulturális élet amúgy sem nagy lehetőségét, másrészt városnyi lakótelepek nélkülözik a megfelelő kulturális infrastruktúrát, de a létező intézmények jelentős részének állapota is azt bizonyítja, hogy egy piactagadó gazdaság megengedhetetlenül elhanyagolta éppen a nonprofit szférát.

Teret kell nyitni a társadalmi öntevékenységeknek, de a művelődés újra-társadalmazása nem jelentheti azt, hogy az állam kivonulhat a kultúra anyagi támogatásából és e vonatkozásban lemondhat állami felelősségéről. Nem lehet a reform kezdetén áthárítani az elszegényedett civil társadalom vállára a kulturális infrastruktúra fenntartásához és fejlesztéséhez szükséges kiadások terhét, előbb törleszteni kell az elvonásokért. Elsorvasztott területek és pauperizálódott társadalmi rétegek esetében meg kell teremteni a támogatásukhoz szükséges „pozitív diszkrimináció” anyagi és intézményi feltételeit. A későbbiekben a megerősödő civil társadalom már könnyebben vállalhatja „a kultúra fényűzését”. A társadalmi-kulturális szféra intézményeinek társadalmazása tehát nem lehet egy elvonásos pénzügyi politika álarca, de az sem várható el az ország népétől, hogy bármilyen mértékben magára vállalja – a családi költségvetések terhére – olyan állami intézmények működtetését, amelyek tevékenységére valóságos befolyást nem gyakorolhat.

A kultúra távlatos nemzeti ügy, nem bízható arra a közvetlen haszonra törekvő gazdasági vezetőrétegre, mely még azon a területen is csődöt mondott, amely a legközvetlenebbül az érdekszférájába tartozott volna: a szakképzés tisztességes megszervezésében. Természetesen az ehhez alapot szolgáltató közoktatás működési zavaraiiban sem kisebb a felelősségük. A piaci viszonyok kialakulása azonban önmagában nem javít az évtizedeken át hátrányos helyzetbe szorított művelődésen.

Ehhez új kulturális politikára és a művelődési intézményrendszer átalakítására van szükség. Vissza kell térni a demokratikus konszenzusnak, a kölcsönös toleranciának nagyobb teret nyújtó *szabadművelődési rendszerhez, mely történelmi kísérletként 1945 és 1948 között a kor lehetőségeihez képest figyelemre méltó eredményeket ért el, s nem mint művelődési rendszer bukott meg, hanem a kialakuló diktatórikus viszonyok nyomán fölszámolták.*

Miért kell új kulturális törvény?

1945 és 1948 között a művelődési tevékenység – az európai modellnek és a hozzáigazodó magyar hagyományoknak megfelelően – autonóm művelődési intézményekben, szervezetekben, valamint a pártok, egyházak, szakszervezetek, egyesületek, ifjúsági mozgalmak stb. keretében szerveződött.

1945-ben Gombos Ferenc (Simándy Pál), a szabadművelődés fáradhatatlan úttörője megállapította, hogy történelmi fordulat következett be a nemzet életében, és

ez a fordulat új lehetőségeket nyitott meg az iskolán kívüli művelődés területén is: „Az eddig leszorított társadalmi rétegek politikai hatalomhoz jutottak, és megkezdték önművelésük rendszerének szabad kiépítését.”

Csábító az analógia, mert a rosszul gombolt mellényt más vonatkozásban is 1945-ig kell kigombolni ahhoz, hogy újra begombolhassuk. A demokratikus felfogású szabadművelődés mindenekelőtt elhatárolta magát az előző korszaktól. Gombos így folytatta: „Mármost ebben az új történelmi helyzetben hogyan látja a maga szerepét és feladatát az úgynevezett 'iskolán kívüli népművelés'? Először is sürgősen megtagadja a múlt örökségeként ránk maradt nevét. Mert áruló szó ám ez a népművelés! Arról beszél, hogy íme, ott lenn a mélyben egy lenézett, műveletlen, kellemetlen illatú, megbízhatatlan és veszedelmes tömeg, ki kell rendelni hozzá csendőrn és főszolgabíron kívül bizonyos 'népművelőt' is. Hadd csiszolgassa érdességeiket, szoktassa társadalmi illendőségre, figyelmeztesse istenfélelemre és a felsőbb hatalmasság iránti tiszteletre, lássa el szellemi póttanyaggal, de vigyázzon, nehogy rákappa a tudományok ízére.”

Ismeretes, hogy a Horthy-korszak népművelésétől elhatárolódó szabadművelődést az 1948-ban hatalomra jutott bürokratikus-centralisztikus sztálinista struktúra felszámolta, és elnevezésében is visszahozta a „népművelést”, mely a két világháború közötti korszakénál is antidemokratikusabbnak bizonyult. Nem csak a szabadművelődés koncepcióját, szellemiségét számolta föl, hanem a magyar polgári fejlődés liberális korszakából származó és a későbbiekben is önszerveződésen alapuló társadalmi-kulturális intézményeket, közöttük hagyományos munkás- és parasztköröket, közösségi művelődési szervezeteket, melyeket a Horthy-korszak is csak visszaszorítani tudott, de fölszámolni nem volt képes. (A történeti kifejtés e helyütt fölösleges, a tények közismertek: a szovjet modell szolgáló másolása e téren is, az egyesületek, művelődési mozgalmak fölszámolása, agymosás jellegű ideologisztikus-propagandisztikus kampányok stb.)

A szocialistának nevezett népművelési rendszer részleges átalakítására csak az 1970-es évek elején került sor. Ekkor vezették be „új” fogalomként a közművelődést, mely tartalmazta a korábbi korszak óvatos kritikáját is, de valójában nem változtatott sem a korábbi struktúrán, sem irányítási módszerein, sem intézményrendszerén. A „közművelődési szféra” szívfósan ellenállt a demokratikus, kulturális törekvéseknek. Természetesen ez az egész struktúrára vonatkozik, mert gyakorlatilag, keserves harcok árán éppen a közművelődés munkatársai között voltak szép számmal, akik – az MSZMP rejtett, de létező reformszármányának támogatására is számítva – gyakran egzisztenciális kockázatot is vállalva igyekeztek a továbbélő monolitikus struktúrát fellazítani, és teret adni „nem tervezett” társadalmi kezdeményezéseknek is. (Elegendő, ha a kistelepülések jövőjéért, az egyesületek szervezéséért, a népfőiskolák újraindításáért, az amatőrmozgalomért, a klubok és vitakö-

rök működési lehetőségéért folytatott harcra és a mindehhez szellemi muníciót adó tudományos kutatásokra utalunk.)

Tulajdonképpen baljós volt már a „közművelődési korszak” indulása is. Az MSZMP KB 1974 márciusi *A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai* című határozata – hogy csak egyetlen példát ragadjunk ki belőle – 3. fejezetében nyolc és fél sorban mond általánosságokat a falusi lakosság körében végzendő közművelődési munka fontosságáról, de a 15. fejezetben tizennégy sorban hitet tesz amellett a „településfejlesztési terv” mellett, amelynek gazdaságilag irreális, tartalmában népellenes és végrehajtásában éppen művelődésügyi vonatkozásban helyenként nemcsak „voluntarisztikus”, de „terrorisztikus” vonásai ma már nyilvánvalóak.

Meg kell állapítanunk, hogy a „közművelődés” fogalmát (sok egyéb tisztázatlansága mellett) legalább annyira lejáratták, mint a „népművelését”. A közművelődési párt-határozat és törvény a korábbi művelődéspolitikánál demokratikusabb vonásokkal rendelkezik, de nem igazán demokratikus, hiszen annak a politikai struktúrának részeként jött létre, mely domináns állami tulajdonra és egyetlen párt hatalmának hegemoniájára épült. Ezért még korlátozottan demokratikus jellege is csak frott malaszt maradt a reform lefékezésének politikája keretében. A közművelődési törvény ellenére az elmúlt másfél évtized alatt a magyar kultúraterjesztő hálózat intézményi ellátottságában, működési adataiban és az igénybevételben számottevően visszafejlődött.

A közművelődés valójában nem tudta megfelelően hasznosítani azt az erőforrást sem, melyet „főhivatású” munkatársai jelenthettek volna. Ez a szakképesítéssel és sok tapasztalattal rendelkező, bár erősen kontraszelektált réteg az egész értelmiséget sújtó (nemcsak bérezési anomáliákban tetten érhető) hivatalos értékrend szerint a „nem termelő szféra” keretében is a pedagógusokkal és az egészségüggyel, tehát a legközvetlenebbül az „embert szolgáló ágazatokkal” együtt a skála legaljára szorult. Ezért többségük társadalmi presztízse is úgy alakult, hogy hatékonyan nem befolyásolhatták a helyi döntéseket; csak kevesen kerültek be az érdemi döntéseket hozó állami, politikai, gazdasági testületekbe. A politikai intézményrendszer demokratikus átalakulása és a megélenkülő közélet feloldhatja ezt az ellentmondást.

A közművelődési párthatározat, mely a törvény gyakorlatban érvényesülő tartalma volt, egyértelműen egy centralisztikus hatalmi központ változatlanul megőrzött vezérlési mechanizmusának struktúráját vázolta föl. Nyilvánvaló, hogy ezt a törvényt (és párthatározatot) a továbbiakban a koalícióra törekvő, megújuló MSZMP sem vállalhatja, még kevésbé az alternatív mozgalmak, illetve a szerveződő pártok. Ezért elő kell készíteni egy új kulturális törvényt, amely a közoktatás, a szabadművelődés, a tömegkommunikáció, a nyilvánosság terén egyaránt garantálja az önkifejezés egyéni és csoportos jogát és az állami

A MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET MŰHELYÉBŐL

támogatás alkotmányos kötelezettségét. Ez majd szavatolja a kultúrához való demokratikus hozzáférhetőséget és a kulturális életben való részvétel jogát mint emberi jogot. Ez az átfogó új kulturális törvény teremtheti meg a társadalom szabad művelődésének jogi garanciáját.

Miért van szükség új szabadművelődési rendszerre?

A centralisztikus-bürokratikus mechanizmushoz való „visszarendeződés” hívei hatalmi eszközökkel megkísérelhetik meggátolni a társadalmi-kulturális intézmények demokratizálódását, egy új szabadművelődési rendszer kialakítását, ezt azonban csak az egész gazdasági-társadalmi megújulás lefékezése függvényében tehetnék meg, s küszködnének továbbra is a kiüresedett „közművelődés” örökös „finanszírozási problémáival”, avagy az általános válság kényszerítő hatására folytathatnák sorvasztó művelődési költségvetési és, „irányítási” politikájukat. Ez azonban nem járható út.

A közművelődési intézmények már régóta kongatják a vészharangot, másrészt az eddig illegális, féllegális, felváltva korlátozott vagy megtűrt társadalmi kulturális áramlatok teljes legalitásra törnek, és törvényes keretek között szeretnék kiteljesíteni azt a munkát, melyet a kedvezőtlen körülmények ellenére már megkezdtek: önművelésük rendszerének szabad kiépítését. Az egyesületi törvény ehhez megteremtette a demokratikus kereteket, de hiányzik még két fontos lépés: az autonóm egyesületek, szervezetek közös céljait és erőfeszítéseit integrálni képes társadalmi szervezet megteremtése, valamint az állami művelődésügyi szakigazgatás felkészítése és hozzáigazítása a megváltozó körülményekhez.

A művelődésügyi szakigazgatásnak (és tágabb értelemben a közművelődési intézmények munkatársainak) az átmeneti időszakban az a feladata, hogy készüljön fel az új helyzetben kialakuló feladatkörére, és egyidejűleg vegyen részt a demokratikus kulturális szervezet kialakítása érdekében valójában már megkezdődött törekvésekben. A hivatali és intézményi szervezet feladata a megújulásra törekvő erők demokratikus összefogásának előkészítése. Ezt a feladatot csak egy olyan apparátus képes ellátni, amely a folyamatban részt vesz, és önmagát is meg tudja újítani, megfelelő szakemberekkel felfrissíteni. Az átmeneti időszak egyben főpróbája a létrehozandó szabadművelődési szervezetnek. Az előkészítés során megmérettetnek a művelődésért aktivizálódó erők és a hivatali, intézményi apparátusok egyaránt.

A kialakult politikai hierarchiában a kultúrának nem volt igazi érdekképviselője. Minden intézmény, Országgyűlés, minisztérium, tanácsok, szakszervezet alávettette magát a kialakult központi tervnek, elfogadta a szűkös, illetve „maradékeltű” finanszírozást, „fegyelmetten” képviselte a központi politikát, visszafogta a kulturális érdekvédelem fel-teltető megnyilvánulásait, s ily módon a nem nyilvános költségvetési vitákban megfosztotta magát a közvélemény támogatásától, s természetesen nem

támaszkodhatott a lényegében felülről kinevezett, formálisan működő és súlytalan Országos Közművelődési Tanácsra sem, így rendre alulmaradt más „fontosabb” ágazatokkal szemben. Ezen gyökeresen változtatni kell! A kultúra nem pusztán államigazgatási ágazati ügy. Politikai síkon el kell érni, hogy minden ágazati politikában elfoglalja méltó helyét a kulturális funkció is: ne csak pedagógusok, művelődési szakemberek és felvilágosodottabb közgazdászok érveljenek – külföldi példákra hivatkozva – a művelődés támogatása mellett, hanem magát a gazdaságot hassa át e felismerés.

A közművelődés vagy szabadművelődés esetében természetesen nemcsak névváltoztatásról van szó, de az sem lebecsülhető. Kompromittálódott fogalmakkal nem lehet új erőfeszítésekre ösztönözni. Az új, demokratikus, pluralista jellegű művelődési intézmények kialakulása, a helyi önkormányzatok szerepének megnövekedése az állami szakigazgatás elveinek és szervezeti trendjének átszervezését is szükségessé teszi. A politikai intézményrendszer megújulásával párhuzamosan a társadalmi-kulturális szféra újjáéledése is a koalíciós logika jegyében képzelhető el. Kézenfekvő megoldás, hogy vissza kell térni az 1945-1948 közötti szabadművelődés elvi felfogásához és – mutatis mutandis – szervezeti kereteinek rekonstruálásához. A jövőben kisebb, de szakszerűbb apparátusok és a döntések nagyobb részét magukra vállaló, erősebb társadalmi testületek kellene.

Ma még nincs elfogadott, véglegesnek tekinthető modellel a központi államhatalmi szervek és a helyi önkormányzatok viszonyáról. A helyi önkormányzatok autonómiájának jogi keretei és az államigazgatási ágazatokkal való együttműködésének elvei még kidolgozatlanok. Ezért nehéz jelenleg egy kiforrotlan szerkezetbe jogilag beilleszteni a szabadművelődési tanácsokat. (Például egy kétkamarás parlamenti rendszerben, ha ilyen döntés születik, ahol az egyik kamara „érdekképviselői” jellegű, helyet kellene kapnia a „kulturális érdekképviselőnek” is, stb.)

A bizonytalanságok ellenére a szabadművelődési tanácsok legalább előzetes megszervezésével nem kellene megvárni a jogi keretek végső rendezését. Félő ugyanis, hogy kivárás esetén lépéshátrányba kerülne a művelődés ügye a politikai fölkészülés, a jogi előkészítő munka és a nyilvánosság figyelmének föl hívása tekintetében egyaránt. A tulajdon kérdése egyelőre eldöntetlen, s feltehetően hosszabb folyamatban fog rendeződni, de potenciális „tulajdonosi érdekképviselői” szervek már működnek. Hasonlóképpen a létrejövő szabadművelődési tanácsok is működés közben szerezhetnék meg a szükséges tapasztalatokat, és léphetnének föl kellő súllyal a művelődés érdekében.

Igaz, hogy nagyon sok a bizonytalanság, kialakulatlanok nemcsak a helyi önkormányzatok működésének a jogi keretei, de még a választásokéi is, minden lehetséges politikai tényező az útkereső szerveződés állapotában van, a gazdasági reform is csak körvonalazódik, a szerkezetváltás

még meg sem kezdődött, még éppen csak megindult az a társadalmi mozgás, mely a különböző rétegeket, közösségeket olyan szerveződési fokra juttathatja, hogy meg tudják fogalmazni valóságos kulturális szükségleteiket. A társadalmi gondolkodás és cselekvés jelenleg az új „játékszabályok” kialakítására irányul, miközben a játékosok toborzása és felkészülése is folyik. Ebben a folyamatban a művelődésügy sem várhat a „végeredményre”, amely végül maga is egy folyamat lesz, hanem már most határozottabban cselekednie kell, nehogy változatlanul a kispadra szoruljon.

Első lépésként jöjjenek létre az ideiglenes szabadművelődési tanácsok helyi és országos szinten, kezdjék meg tevékenységüket a meglévő kulturális intézmények pluralista igénybevételére érdekében, s egyúttal térképezzék föl a helyi és országos teendőket. Létrejöttünk és tapasztalataink adhatják a legnagyobb segítséget ahhoz, hogy a művelődésügy szervesen beleépülhessen az ország új demokratikus rendszerébe. A megszerveződő szabadművelődési tanácsok gyakorlatában dől el, hogy ezek a konszenzuson alapuló intézmények valóban képesek-e kellő politikai kultúrát kialakítani, egyszerre méltányolni minden résztvevő autonómiáját, s egyúttal elősegíteni közös cselekvésüket az erőforrások mozgósításában, ami elengedhetetlenül szükséges a kulturális modernizációhoz.

A szabadművelődési tanácsok csak akkor működhetnek hatásosan, ha minden politikai párt vagy csoportosulás, minden jelentős kulturális mozgalom, intézmény részt vesz munkájukban. Ez egyúttal a legnagyobb veszély is: nehogy a párttorzsalkodások, a hatalmi vetélkedés színtereivé váljanak. A résztvevők önmérsékletre való buzdítása mellett nagyon fontos annak az elvi leszögezése, hogy a szabadművelődési tanácsok feladata a hegemónisztikus törekvések megfékezése, s többek között ilyen szempontból is véleményezik az állami intézmények tevékenységét. Ez fordítva is igaz, az állami törvényességi felügyeletnek is ellenőriznie kell a demokratikus elvek érvényesülését a tanácsok tevékenységében. Emellett fontos biztosíték lehetne, ha a tanácsokba minden fél kulturális kompetenciájú képviselőt küldene, aki nem csak pártja, egyháza, stb. igényeit képviselné a szabadművelődési testületben, hanem a művelődés érdekében elvégzendő teendőket szorgalmazná saját alakulatában. Másképpen: a kultúrának is szüksége van olyan „nyomásgyakorló intézményre”, amely e vonatkozásban a különböző társadalmi-politikai intézmények „lelkiismerete” szerepét tölthetné be. Nagyon fontos, hogy a napi politikai csatározásokban részt venni nem óhajtó, de a művelődés ügyének vitathatatlanul elkötelezett személyiségek ne szoruljanak ki a tanács munkájából. Ideális esetben személyükről előzetes egyeztetés alapján megállapodhatnának a különböző társadalmi-politikai csoportok. Ez a teendő minden szinten, közszégi, esetleg tájegységi és országos szinten is elvégzendő. A múltból vett példát idézve: 1945 után az Országos Köznevelési Tanács elnöke Szent-Györgyi Albert, a Műve-

zeti Tanács elnöke Kodály Zoltán, egyik alelnöke Kassák Lajos volt, konkrét és szimbolikus kompetenciájukat senki sem vitatta vagy vitathatta volna Magyarországon. Az 1945-1948 közötti legaktívabb koalíciós művelődési szerv, az Országos Szabadművelődési Tanács elnöki tisztjét Karácsony Sándor töltötte be, akinek filozófiai nézetei, pedagógiai elvei vitatottabbak voltak, mint az előbb említetteké, de a szabadművelődésben legjobban aktivizálódó népi fel fogású pedagógusok és más értelmiségi rétegek számára tekintélye vitathatatlan volt. A megfelelő tekintélyű személyiségek kiválasztása ma sokkal nehezebb (mert az elmúlt évtizedekben nem tudtak kiválasztódni), de elkerülhetetlen feladat.

Társadalompolitika és szabadművelődés

A politikai intézményrendszer demokratizálódása, az érdekképviselők pluralizálódása a monolitikus struktúrájánál tartalmában, szervezetében és lendületében kedvezőbb esélyeket teremthet a művelődésnek. A kedvezőbb esélyek érvényesülésének azonban feltételei vannak. Az érdekek szabadabb politikai ütközése és egyeztetése csak akkor nem fajul propagandisztikus acsarkodássá, ha a különböző pártok, szervezetek, intézmények bizonyos alapvető értékek tiszteletében egyezségekre is tudnak jutni. Ilyen alapvető érték a nemzet kulturális színvonalának növelése. Ezért a különböző szervezeteknek saját programjukban és mozgalmi tevékenységükben is törekedniük kell a műveltség minőségi értékeinek támogatására, másrészt el kell ismerniük a kultúra és a művelődésügy autonómiáját a politikai szférától. A napi politikai érdek-harcoktól függetlenül a gyermekneveléstől a tudományos és művészi alkotószabadságig terjedően tiszteletben kell tartani a kultúra autonóm értékrendjét. A társadalom kulturális érdekeinek megegyezésen alapuló, de egyben autonóm megfogalmazása feladatokat adhat a politikai színtéren működő intézményeknek. A fordított sorrend zsákutcájába nem szabad még egyszer bemenni.

Ebben az összefüggésben tölthet be egyeztető és kezdeményező szerepet a szabadművelődés társadalmi és állami szervezete, mely a művelődés érdekében olyan erőket is mozgósíthat, melyek elsősorban nem a politikai szférában kívánnak aktivizálódni, melyek azonban a nemzet jövőjéért vállalt tevékenységük érdekeit kellő súllyal szeretnék megfogalmazni a politikai szférának is.

Jelenleg minden működő és formálódó független politikai mozgalom, de az MSZMP reformszárnyának programnyilatkozatai is fő vonásokban megegyeznek a politikai demokrácia, a sajtó-, gyülekezési és egyesülési szabadság, a tulajdonreform, a vegyes tulajdonú piacgazdaság szükségességének felismerésében. A különböző politikai táborokban azonban csoportokon belüli vita folyik olyan társadalompolitikai kérdésekről, mint például, milyen legyen a szociálpolitikai „védőháló” mértéke, az „elit és tömegoktatás” jövője, stb. A „terhek kire hártása” a jövőben még polarizálhatja a jelenlegi táborokat, s félő,

A MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET MŰHELYÉBŐL

hogyan az érdekharcokban a művelődés ügye ismét háttérbe szorulhat. Ezért is szükséges a „kulturális érdekvédelem” önálló szervezete, amely egyébként a különböző politikai csoportosulásoknak „a kultúra érdekében elfogult” képviselőit is tömörítheti, s e szféra pártközi nyomásgyakorló intézményévé válhat, amely népünk szociális-kulturális és tágabb értelemben a „humán terület” érdekeit nem engedi háttérbe szorulni. A szabadművelődésnek a kultúrát kell szolgálnia, de e szolgálat nem válhat centralisztikus irányítással vagy vezérléssel; az intézmények és tevékenységek támogatásában szelektálhat, területenként vagy időszakonként másra helyezheti a hangsúlyt, de a kultúra autonómiáját és autonóm szervezeteinek létjogosultságát nem vonhatja kétségbe.

A szabadművelődés tehát az értelmiségnek szeretné megadni a társadalmi hivatásához méltó rangot és szerepkört: a nemzeti művelődés szolgálatát. Az aktív szolgálattevők azonban túlbuzgalomra is hajlamosak. Nagyon kell vigyázni mindenkinek arra, nehogy valamiféle „pártközi értelmiségi diktatúra” érvényesüljön a szabadművelődési tanácsok és intézmények munkájában. A szakszervezetekre és más érdekvédelmi szervezetekre támaszkodva a szabadművelődésnek is támogatnia kell az „elit” körén kívül eső társadalmi csoportok fölkészítését saját, nagyon tágan értelmezett érdekvédelmi, önkormányzati igényeik megfogalmazásában és megvalósításában.

A család, a mindennapi élet, a marginális csoportok, bizonyos szubkultúrák körében egyaránt tetten érhetők a magyar társadalom kommunikációs válságtünetei. A versenytársadalom környezete társadalompolitikai ellentételezés nélkül a paternalista államnál is súlyosabb körülmények közé juttathatja különösen a szakképzetlen rétegeket. A demokratikus jogok és intézmények kiterjesztése és megőrzése folyamatos küzdelmet kíván, egyszeri jogi deklarációk még nem jelentenek biztosítékot. Ha a széles néprétegek passzív szemlélői és elviselői lesznek az új gazdasági-társadalmi folyamatoknak, akkor elképzelhetetlen saját közösségi autonómiájuk megteremtése.

Megújulás és sokféle új konfliktus sejjik föl előttünk. A „pangás”-nál mindenféleképpen kívánatosabb helyzet. Várakozni nem érdemes, meg kell kezdeni az új szerkezet kialakítását. Az elit csoportok oktatási-kulturális önérvényesítési törekvéseit demokratikus keretek között meggátolni nem lehet, nem is szükséges. (Nem lehetett a szocialistának mondott struktúra „egyenlősdi” szakaszában sem, még kevésbé a már nyíltan vállalt „érdemek szerinti differenciálás” korszakában.) A rejtett és álcázott elit az új korszakban akár vállalkozói-menedzseri, akár szakértelmiségi, akár politikusi hivatalnok mi voltában nyíltabban vállalhatja önmagát, s nyilvánvalóan nem csak gazdasági-politikai hatalmát akarja „konvertálni” (nemzeti vagy neokonzervatív, esetleg liberális ideológiai köntösben), hanem saját soraiból való utánpótlását is biztosítani szeretné. Ennek alapvető eszköze az akár állami, akár egyházi, akár magán elitiskola és a sokoldalú kiegészítő képzési lehetőségek

megteremtése. Vitathatatlan, hogy az immár nem takarított elitképzés felszabaduló energiáival jelentős színvonal-emelkedéshez vezethet: közvetlenül az iskolai oktatásban, távlatilag a szaktudásban és az elitkultúra (a művészet, az irodalom, a zene stb.) színvonalas fogyasztórétegének utánpótlásában.

Demokratikus társadalom ezt a kiválasztódatást hatalmi eszközökkel nem gátolhatja meg, de arra törekedhet, hogy a társadalmi mobilitás korrekciós csatornáit a kulturális szférában működőképes állapotban tartsa. A vagyoni – hatalmi csoportmonopóliumok „spontánul” művelődési monopóliumra is törnek – ez viszont elfogadhatatlan egy demokratikus társadalom és a nemzeti kultúra jövője szempontjából. A társadalom és az állam elveszti demokratikus jellegét, ha a társadalmi mobilizáció kulturális csatornáit kizárólag az amúgy is előnyös helyzetben lévő rétegek önérvényesítése előtt nyitja meg. Az oktatáspolitikai nem mondhat le az általános alapoktatás minőségi fejlesztésének feladatáról, ugyanakkor az államnak megfelelő eszközöket kell teremtenie a „népi tehetségmentés” biztosítására; az oktatásra fordított eszközök radikális növelésével, ösztöndíjakkal, jó színvonalú kollégiumokkal kell segítenie a tehetséges szegény sorsú gyermekek „elitképzését” is. Ehhez azonban szükséges, hogy az elit rétegek humanista-demokratikus felfogású csoportjai számára tudatosuljon ez a demokratikus nemzeti, társadalompolitikai feladat, és a gazdasági-hatalmi szférában érvényesítsék befolyásukat, tegyenek meg mindent annak elősegítésére, hogy a széles dolgozó rétegek is fogékonyabbá váljanak az értékteremtő művelődés iránt. Mindez nem mehet végbe pusztán egy oktatási reform keretében, ehhez a társadalom szellemiségének megváltozása is szükséges, és ebben a szabadművelődésre rendkívül nagy teendők várnak. A jövő Magyarországa attól is függ, hogy a szabadművelődés milyen társadalmi energiákat tud mozgósítani az iskolák támogatására, az ifjúság közösségi művelődésének elősegítésére. A szabadművelődés szervezetei alapítványokat, kollégiumokat szervezhetnek és működtethetnek a hátrányos helyzetű családok gyermekei számára, s ami legalább ennyire fontos, a különböző iskolán kívüli művelődési mozgalmaknak, szervezeteknek, intézményeknek a művelődés társadalmi megbecsülését szolgáló tevékenységük keretében megkülönböztetett figyelmet kell fordítaniuk a gyermekek és családjuk, a szülők kulturális motiválására.

Elérkezett az ideje a szociális helyzet elemzésén alapuló művelődéspolitikai kialakításának, és ennek keretében korszerűsített szemléletű és szervezetű settlement-intézmények létrehozásának. A szabadművelődésnek állami szinten olyan társadalmi központok létrehozását kellene szorgalmaznia (e téren normatív támogatást adva a helyi önkormányzatoknak), melyek gazdasági, szociális és kulturális fejlesztő, ellátó, szolgáltató intézményként működnének, s melyekben szociális munkások, szociálpszichológusok, szociológusok, pszichológusok, kulturális animátorok, könyvtárosok, pedagógusok, jogászok, közgazdászok

és különböző kézműves mesterségek szakemberei végeznének helytől és igénytől, az intézmény nagyságától függően főhivatású, tiszteletdíjas vagy társadalmi munkatársként nem hivatali és nem hatósági jellegű emberfejlesztő munkát. (Pályaválasztási és munkanélkülieknek szóló tanácsadást, munkaközvetítést, jogsegélyt, gyermek- és ifjúságvédelmet, családvédelmet, stb.; működhetne ebben a központban könyvtár, népház, népfőiskola, szakmai képző- és átképző iskolák, szakkörök, tanfolyamok, pszichológiai és nevelési tanácsadó, stb.; lehet ez az intézmény a helyi társadalmi és közéleti nyilvánosság háza, az egyesületek orthona, klubház, a település múzeuma, stb.).

Működésének határait nem az intézményi (és különösen nem az épület-) keretek jelentenék, hanem az intézmény környezetében élők, a helyi társadalom valóságos szükségleteinek a köre. A szabadművelődésnek a közösségépítő szándékú emberek egyetértésére számítva arra kell törekednie, hogy a népkultúra ne váljék az ipari társadalmak alacsony szintű fogyasztói jellegű tömegkultúrájává, és ne maradjon az. Az új szabadművelődési rendszer próbaköve minden szinten és minden állami, társadalmi, egyesületi intézményében, minden oktatási, művelődési, egészségügyi és vallási szervezetében az, hogy – szakítva az emberi problémák uniformizálásával, a személység részekre szaggatásával, az emberek saját ügyeikbe való be nem avatásával – a humanizációt szolgálja; az emberléptékűséget, az egyénközpontúságot, azaz a másik ember személyiségének a tiszteletét. A szabadművelődés az erkölcsi és kulturális értékek képviselőjében befolyásolni kívánja a társadalmat, az emberformálás azonban csak úgy képzelhető el, ha az e tevékenységben oktató, nevelő, vezető szerepet vállalók szabad és morálisan felelős személyiségek, akik a közösség demokratikus ellenőrzése mellett munkálkodhatnak. A szabadművelődés a közösségi önnevelés eszközeként munkálkodjék az autonóm társadalom megteremtésén, legyen a szellemi környezetvédő mozgalom bázisa.

A szabadművelődési tanácsok helye a politikai intézményrendszerben

A civil társadalom nem egyszerűen az államtól független társadalom. A demokratikus politikai állam feladata a társadalom polgárai általános, közös érdekeinek védelme, és autonóm cselekvésük feltételeinek biztosítása. Ilyen értelemben a társadalomnak nem elkülönülnie kell az államszervezettől, hanem a saját autonómiájukat megőrző érdekképviselői, az állami döntéseket befolyásolni tudó szervezetek, intézmények útján folyamatosan ellenőriznie kell az állam demokratikus működését, ehhez viszont a civil társadalom intézményeinek szervesen kapcsolódnuk kell az állami intézményrendszerekhez. A demokrácia a demokratikus állam és a demokratikus társadalmi intézmények folyamatos kölcsönös együttműködésén és ellenőrzésén alapulhat. A társadalmi érdekképviselői szervezetek megszerveződése és működése a civil társadalom

nélkülözhetetlen feltétele. Ebben a működési mechanizmusban kell megteremteni a művelődés „érdekképviselői” szervezetét.

Ez azonban az államapparátusnak az állampolgárok szolgálatába állítását igényli, ezen belül a művelődésügyi szakigazgatás és a közművelődési intézmények apparátusának olyan értelmű depolitizálását (úgy is fogalmazhatjuk: demokratikus értelemben vett politizálását) igényli, hogy az alkotmányosság talaján álló társadalmi-kulturális mozgalmak művelődési tevékenységének egyenlő esélyt biztosítsanak.

A tanácsok ma az állam helyi szerveiként működnek. Ezt a jövőben az elképzelések szerint felváltják az önkormányzaton alapuló tanácsok. Az önkormányzat alanya a település lakóinak közössége, illetve a polgárok különböző politikai szervezetei. Az önkormányzat megvalósítására a helyi lakosság tanácsot hoz létre, amelyben közvetve érvényesíti akaratát, de helyi szavazással közvetlenül is alakíthatja a település életét. Az ily módon megváltozó tanácsok már nem az államszervezet pusztá végrehajtó szervei, de bizonyos állami feladatokat az úgynevezett átruházott hatáskörökben, a jövőben is ellátnak, pl. az oktatás stb. megszervezését. A tanácstörvény-alkotás jelenlegi menetrendje szerint az új törvénytervezet 1990 második felében kerül a törvényhozás elé. A szabadművelődési tanácsok jogi státusa sem rendezhető korábban.

A szabadművelődés szervezeti, intézményi struktúrája nem tud előbb kialakulni, mint a politikai intézményrendszer, hiszen abban fog elhelyezkedni. Ez azonban nem zárja ki, hogy helyenként, ahol elegendő kezdeményező-készség van, már most meg ne kezdődjék a „kísérleti kipróbálása”, mely sok értékes tapasztalattal gazdagíthatja az új keretek kialakításának folyamatát, s befolyásolhatja magát a politikai gondolkodást és útkeresést.

Az általános elvekben viszonylag könnyen meg lehet egyezni, a játékteret és a szabályokat el lehet fogadni, de a játék tisztaságára folyamatosan ügyelni kell. Azonban már a játéktér tervezésénél is el kell dönteni, hogy mire szolgál, mert vannak azonos pályán összeegyeztethető és nem összeegyeztethető tevékenységek. A medencében úszni is lehet, vízilabdázni is, de például nem lehet félig labdarúgópályát és félig vízilabda-medencét építeni.

Alapelvként leszögezhető, hogy a Szabadművelődési tanácsok feladata a kulturális tevékenységek demokratikus „játéktérének” működtetése, társadalmi tervezés és ellenőrzés, valamint az állam és a civil szféra közötti kapcsolat biztosítása. A szabadművelődésnek kettős feladatot kell elvégeznie: a korábbiaknál hatékonyabban kell szorgalmaznia, hogy az állami (és a helyi) költségvetésben a kulturális kiadásokat ne „maradékulva” tervezzék, s egyúttal arra kell törekednie, hogy lakossági erőforrásokat is mozgósítson, beleértve a kulturális piac minőségi befolyásolását is.

A továbbiakban már minden bizonytalanabb. Hogyan szerveződjön meg az országos szabadművelődési tanács,

kikből, milyen szervezetek delegáltjaiból? Ugyanez a kérdés fölmerül a megyei, városi, községi szinteken is. Milyen legyen a viszonya a helyi és az országos szabadművelődési tanácsoknak? Épüljön föl alulról? A községek delegáljanak a megyei tanácsokba és a megyeiek az országos tanácsba? Ezenfelül országos szövetségek, pártok stb. közvetlenül delegáljanak az országos tanácsba?

A művelődési kormányzat feladata országosan és helyileg a tevékenységek nyilvántartása, értékelése, összehangolása és szellemi ellenőrzése; az anyagi és szellemi támogatásnyújtás és önálló akciók kezdeményezése. A kulturális érdekképviselőt ellátó szabadművelődési tanácsok társadalmi mozgalmi tevékenységük mellett kapjanak-e hatalmi jogkört, vagy kizárólag tanácsadó és véleményező joguk legyen? Elképzelhető egy olyan kompromisszum, hogy állami döntések esetében a szabadművelődési tanács vétőjoggal rendelkezék, s ily módon hivatal és a társadalmi szervezet konszenzusra kényszerüljön? Akármilyen az országos szabadművelődési tanács jogköre, azt milyen állami intézmény mellett töltsse be: az Országgyűlés, a kormány vagy a művelődési miniszter mellett?

Fölvetődik a kérdés, hogy egy demokratikusan választott Országgyűlés esetén a törvényhozás és a végrehajtás ellenőrzése szempontjából miért nem elegendő önmagában a parlament kulturális bizottsága. Azért, mert a képviselők politikai kiválasztódása a kulturális szféra tekintetében esetleges. Feltételezhetjük viszont, hogy egy aktív és előbb-utóbb „hivatásos politikusokká” váló, tehát fölkészültebb képviselői testület az eddigieknél eredményesebben látja el feladatát, de éppen ezért nagyobb szerepe lehet egy olyan társadalmi testületnek, mint az országos szabadművelődési tanács, ha megnövekedett felelősségű törvényhozás figyelmére számíthat.

Sok kérdés vár tehát még tisztázásra, éppen ezért nincs idő várakozásra. Útjára kell bocsátani a gondolatot, hogy a politikai intézményrendszer kialakításában részt vevő politikai pártok és intézmények kialakíthassák és érvényesíthessék álláspontjukat. Ebben a folyamatban alkotó módon vehetnének részt az ideiglenes szabadművelődési tanácsok, melyekre a végleges jogi státusz kialakulása előtt is sürgető társadalmi feladat vár: a kulturális vagy kulturális célokra hasznosítható infrastruktúra számbavétele, megőrzése és társadalmisításának elősegítése.

Felhasznált irodalom

Az Alföld c. folyóiratban lezajlott vita 1983-1984-ben. (Beke Pál, Udvardi Lakos Endre, Nógrádi Gábor, Lukovics András, Speidl Zoltán, Kerékgyártó István, Kovács Flórián, Húdegy Antal, Turi András, Balipap Ferenc, Ordas Iván, Szász János András, Koncz Gábor, Deme Tamás cikkei.) Ld. még Válogatás az Alföld közösségi művelődési vitájából. Bp. Múzsák, 1984.

A Forrás c. folyóirat tematikus száma a népfőiskolákról (1984. 12. sz. Vitányi Iván, Harangi László, Andrásy Mária, Romsics Ignác, Póth Piroska, Móricz Zsigmond, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Lovász János, Kovács Bálint, Matyikó Sebestyén József, Zákonyi Ferenc, Ugrin József, Villányi Péter, Szabó József, Sz. Tóth János,

Gombár Csaba, Kovács Bálint, Varga László, Rácz István, Boda János, Varga Csaba, Császár Nagy László, Boldizsár Iván, Csengey Dénes, Elek István, Pozsgay Imre, Huszár István cikkei, interjúi.)

Fordulat és reform 1987. In: Medvetánc, 1987. 2. sz. melléklet.

A helyi közelet, az irányítás és a gazdaság szerepe a művelődő közösségek szerveződésében és az intézmények működtetésében. (Köles Sándor, Pörös Béla, Patka László, Harangi László, Sári Mihály, Kaczián János, Nádor István beszámolóit.) In: A Magyar Népművelők Egyesülete VI. vándorgyűlése. 1987. okt. 2-3. Tatabánya, 1988.

Ágh Attila: A szűkített nemzeti újratermelés spiráljai. = Kultúra és Közösség, 1988. 6. sz.

Andor Mihály – Hidy Péter: Művelődéspolitikai és településfejlesztés. = Kultúra és Közösség, 1981. 6. sz.

Alternatív közművelődési koncepciók a mai magyar társadalomban. (Összeáll.: Fényi Tibor.) Bp. OKK, 1988. (Soksz.)

Balipap Ferenc: A settlement – mint szociális és népművelési intézmény – története. (Kézirat)

Beke Pál: Művelődési otthonon innen és túl. Bp. Művelődéskutató Int., 1987.

Beke Pál–Bonfig Ágnes–Péterfi Ferenc–Varga A. Tamás–Vercseg Ilona: A megyei művelődési központok átalakulása. Kézirat. Bp. OKK, 1988.

Bucz Hunor–Havas Gábor: Helyzetkép az amatőr színházzal szemben. Bp. Művelődéskutató Int., 1981.

Bilecz Endre: Autonómiák. = Kapu, 1988. szept. 1/1.

Hankiss Elemér: A „Nagy Koalíció” avagy a hatalom konvertálása. = Valóság, 1989. 2. sz.

Harsányi István: A Magyar Népi Művelődési Intézet. (Történeti áttekintés és dokumentumok.) = Kultúra és Közösség, 1982. 4. sz.

Havas Gábor: Esély nélkül. Az elcigányosodó falvakról. = Magyar Nemzet, 1989. febr. 13.

Innováció a közművelődésben. A közművelődés fejlődésének tendenciái a 80-as évek Magyarországon. (Készítette Vercseg Ilona. Szerk. Fényi Tibor.) Bp. OKK, 1989. (Látólet a kultúráról – szakértői vizsgálatok.)

Kamarás István–Zsolnai László: Egy humán reform körvonalai. (Sokszorosítás, 1988.)

Kovalcsik József: Egy egyetemes kulturális politika felé. UNESCO-ajánlás tervezet a néptömegeknek a kultúrához való demokratikus hozzáférhetőségét és a társadalom kulturális életében való aktív részvételük biztosítását célzó intézkedések érdekében. = Kultúra és Közösség, 1976. 4. sz.

Kovalcsik József: A kultúra csarnokai. (A közösségi művelődés színterei.) I-III. köt. Bp. Művelődéskutató Int., 1987.

Kovács Flórián: Végjáték és átalakítás. (Vázlat a kulturális mechanizmus reformjához.) = Kultúra és Közösség, 1988. 6. sz.

A kultúra és a kulturális fejlődés feltételeinek hosszú távú elgondolásai. (Készítette: Koncz Gábor, Kuti Éva, Lovas Tiinde. Szerk.: Fodor Péter, Hidy Péter.) Bp. OKK, 1989. (Látólet a kultúráról – szakértői vizsgálatok.)

Kuti Éva: A kultúra finanszírozásának és mecénálásának helyzete. Bp. OKK, 1989. (Látólet a kultúráról – szakértői vizsgálatok.)

Lányi Gusztáv: Karácsony Sándor és a szabadművelődés. = Valóság, 1984. 4. sz.

Lányi Gusztáv: Autonómia és természetes észjárás. Karácsony Sándor és tanítványai reformtörekvéseiről. = Világosság, 1989. jan.

Levendel László: A cigányság gondja – mindannyiunk gondja. = Valóság, 1988. 12. sz.

Losonczy Ágnes: A kiszolgáltatottság anatómiája az egészségügyben. Bp. Magvető, 1986.

Milyen Országos Pedagógiai Intézet kellene? Beke Kata, Boldizsár Gábor, Csoma Gyula, Hoffman Rózsa, Kopper Lászlóné, Lukács Péter, Schüttler Tamás és Medve Imola kerekasztal-beszélgetése. = Magyar Hírlap, 1989. márc. 18.

Muharay Elemér: Vázlatos tanulmány megelőző népművelésünkről. (Kézirat 1957.) OKK Könyvtár Adattár.

Németh G. Béla: Európai műveltség – nemzeti műveltség. = Népszabadság, 1986. május 14.

Németh János István: Az európai művelődésszervezés három modelljének alapelvei. = Kultúra és Közösség, 1987. 3-4. sz.

Németh János István: A kultúra terrorja. = Valóság, 1988. 12. sz.

Novák István: Közművelődésünk új útjai. In: Módszertani Műhely, 1985/II. Bp. TIT.

Pesold Ferenc: A városi kultúrotthonok elszigeteltségéről. = Népművelés, 1954. 10-11. sz.

Pesold Ferenc: Lenn és fenn. = Népművelés, 1956. 10. sz.

Reform és művelődés. Vitaanyag. (Készítette: Fodor Katalin, Földtár András, Köles Sándor, Kuti Éva, Marschall Miklós, Mihályfi Márta, Nyilas György, Sz. Tóth János, Varga Csaba.) Bp. OKK, 1988.

Szathmáry Lajos: A szabadművelődés korszaka 1945-1949. = Kultúra és Közösség, 1977. 1. sz.

Sz. Tóth János: A közművelődés nemzetközi fejlődésének jellemvonása s a magyar alternatíva. Bp. OKK, 1986. (Soksz.)

Sz. Tóth János: A megújulás elemei az elmúlt tíz év magyar közművelődésében – remények a következő évtizedre. = Új Forrás, 1986. 1. sz.

Együtt dolgozva. Brit tapasztalatok az öntevékeny társadalmi-kulturális szervezetek és az állami szervek viszonyáról.

Összeáll.: Sz. Tóth János. = Kultúra és Közösség, 1987. 3-4. sz.

Tokaji András: Gondolatok a hazai éneklő-zenélő csoportok egyesületi és szövetségi működésének kérdéséhez. (Bp. OKK, 1988. Soksz.)

Udvardi Lakos Endre: A művelődési otthon mint egyesület. (Javaslat.) = Kultúra és Közösség, 1988. 6. sz.

Varga A. Tamás-Vercseg Ilona: A helyi orgánium mint a helyi fejlesztés eszköze. = Kultúra és Közösség, 1988. 6. sz.

Varga Csaba: Falukíséret. = Napjaink, 1986. 8. sz.

Végjáték? (Értelmiségi a közművelődésről.) (Készítette: Bokor Béla, Pély Árpádné, Slézia Gabriella. Szerk.: Fényi Tibor.) Bp. OKK, 1989. (Látélet a kultúráról – szakértői vizsgálatok.)

Vitányi Iván: Vitairat a mai magyar közművelődésről. Bp. Gondolat, 1983.

Vitányi Iván: A művelődéspolitikai esélyei. = Valóság, 1988. 6. sz.

Zelnik József: A televízióról, kultúránk stratégiai kérdéséről (a filmszemle ürügyén). = Magyar Nemzet, 1989. febr. 3.

Zelnik József: Alakulóban a Magyar Kulturális Kamara. = Magyar Hírlap, 1989. febr. 11.

A művelődési reform szükségességére is utaló politikai nyilatkozatok

Pozsgay Imre: Egyesületpárti népfront. Bánki András interjúja ~vel. = Magyar Hírlap Képes Melléklete, 1984. ápr. 14.

Lakitelek, 1987. szept. 27. A magyarság esélyei. A tanácskozás jegyzőkönyve. Szerk.: Bíró Zoltán, Csurka István, Fűr Lajos. (Kézirat.)

Czakó Gábor: Kitérés a válságból. A Magyar Demokrata Fórum kultúrpolitikája. = Magyar Hírlap, 1989. márc. 11.

A Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt Ideiglenes Vezetőségének irányelvei a pártprogram kidolgozásához. = Hítel, 1989. 3. sz.

A Bajcsy-Zsilinszky Társaság programnyilatkozata. (Tervezet.) = Kapu, 1989. febr.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt elnökségének nyilatkozata. = Népszabadság, 1989. márc. 23.

Nyilatkozat a Szociáldemokrata Ifjúsági Kör létrehozásáról. = Hítel, 1989. 3. sz.

A klubtanács állásfoglalása a kulturális és művelődési javak újratársadalmisításáról. = Magyar Nemzet, 1989. január 11.

MSZMP KB közleménye: A jövőnkért fellendülést, demokráciát, szocializmust. 1989. márc. 11. (Napilapok.)

Varga Csaba: Mit akar a Magyar Néppárt? = Magyar Hírlap, 1989. márc. 11.

Horn Gábor: Jogi eszközökkel is biztosítani kell az iskolák autonómiáját. (Válaszol egy független szakszervezet, a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezetének szóvivője. Horváth Zoltán interjúja ~ral.) = Heti Világgazdaság, 1989. febr. 4.

Zempléni Ferenc: A Szabad Demokraták Szövetsége ideológiai elképzelései. Például az iskolapolitika. Behozható-e a történelmi kérés? = Magyar Hírlap, 1989. márc. 8.

Pető Iván: Nincs harmadik út! A Szabad Demokraták Szövetségének törekvéseiről, a kirekesztettségről, arról, ki mitől fél. = Magyar Nemzet, 1989. márc. 17.

Gazsó Ferenc: Kabinetalakítás. Interjú egy lemondott miniszterhelyettessel. (Babus Endre interjúja ~cel.) = Heti Világgazdaság, 1989. márc. 25.

Gazsó Ferenc: A reform folytatásának feltétele a nyilvánosság. Búcsúbeszélgetés a miniszterhelyettes ~cel. = Magyar Hírlap, 1989. márc. 3.

Kovalcsik József vélhetően 1989. áprilisában fogalmazta meg ezt a tanulmányát azt követően, hogy (miképp ezt a Méltóságkereső című, az epl kiadónál 2001-ben megjelent önéletrajz- és szakmatörténetemben leírtam) Varga Tamásék lakásában több napos hosszú beszélgetésen közösen töprengtünk, hogy szakmánk, a közösségi művelődés fejlesztése érdekében mik is legyenek következő lépéseink? Tervebe vettük a Közösségfejlesztők Egyesülete megalakítását, hiszen nem volt kétséges számunkra, hogy a közeli jövőben elsősorban az önálló civil kezdeményezéseket kell szorgalmaznunk és támogatnunk, s fejlesztő kezdeményezésünk nélkül miként is lehetnének részesei ebben az egymás közötti együttműködésben nem járatos, mert alattvalóvá süllyeszteni országalakosok? De hajlottunk a társaságunkban lévő művelődéstörténész javaslatára, aki szerint még a nevében is új kell legyen a közösségi művelődés szakmai jövődjéje. „Nevezük ezt az új korszakot újra szabadművelődésnek” – mondta Kovalcsik József, részben a vélhetően elmúltól való megkülönböztetés, részben viszont az azt megelőző időkhöz történő kapcsolódása miatt. Ekkor vállalkozott a fent közölt dolgozat megírására, aminek kéziratáról szakmai eszmecserét is rendeztünk az Intézet falai között.

Révfülpön, a korabeli szabadművelődési tevékenység hivatalos lefejezésének helyszínén vele közösen konferenciát szerveztünk, s aztán szerte Magyarországon helyi szabadművelődési tanácsokat azért, hogy átmentsük a jövőbe a jobb sorsra érdemes népművelő szakmát és a művelődési otthonokat egyaránt. Aztán jöttek a választások, s aztán kialakult az a felemás rendszerváltozás, amiben éppen a közösségi művelődés szerkezete és tevékenysége maradt ugyanolyan, mint korábban volt. Kezdeményezéseink, szándékaink, akcióink elhaltak, és Kovalcsik József javaslatai sem találtak meghallgatásra. Tán nem is csoda, hogy évek múltával sem tudtam rávenni a szakmai remények és a lehetőségek leírására.

*

A mai Magyarország egyáltalán nem hasonlít arra, amikor e könyv a '80-as évek első harmadában fogant. Parlamenti demokrácia van, több párt működik. A szabad választások során cserélődik a hatalom, és már negyedjére látjuk, hogy e hatalmak gyakorlata is eltérő. Magánkézbe került (tán túlzott mértékben is) a gazdaság. Az intézkedés lehetősége helyi szintre került. Az ország egy másik, immár globális védelmi rendszer része, s a fejlett társadalmú-gazdaságú nyugat-európai országokba való társadalmi és gazdasági integráció előtt állunk. Kovalcsik József művének a hazai jelenségeket és tendenciákat rögzítő fejezete történelemkönyvvé kellett volna váljon tehát; ám eközben (bár a korabeli ideológia valóban a múlté), az intézményrendszer és a tevékenységszerkezet ugyanazt idézi.

A közösségi művelődésben eleddig nem történt meg a rendszerváltozás.

Sokan vannak e szakmában és környékén, akik azt sorjazzák, hogy a '80-as évek végének rendszerváltó idejét (többek között) éppen ez az intézményrendszer sürgette és készítette elő Magyarországon. Ebben van némi igazság különösen, hogy hol másutt szerveztek volna olyan író-olvasó, vagy bármi más találkozókat; alternatív, úgynevezett „társadalmi forgalmazású” filmvetítések; ismeretterjesztőnek álcázott előadásokat, ahol az akkor leírhatatlan is elhangozhatott? – legfeljebb a népművelőt rendelték másnap a pártbizottságra a jelen lévő *téglák* felületes beszámolója alapján. Hol másutt alakulhattak volna meg a helyi érdekeket szolgáló egyesületek, később a helyi párt-előzmények, majd pártok; hol másutt tarthatták volna nyilvános gyűléseiket, választási fórumaikat? Az olyan komédia sem volt ritka, amit a lakiteleki kollegáról meséltek annakidején: előbb azért barmolták le illetékes elvtársak a helyi népművelőt, mert székeket adott az azóta legendássá vált sátorba, utóbb meg azért, mert a tiltásra emlékezve később nem adott székeket. Ám ki mástól lehetett volna székeket vagy bármi mást kérni, ki más adott volna fedelet mindennek, ha nem a helybéli művelődési otthon? – ettől még nem szükségképpen *ők találták ki a mondanót!* – s ezt akkor is igaznak gondolom, hogy tudom: voltak e szakmában is számosan olyanok, akik persze a kitalálók között voltak, s később politikusi

pályára kerültek képviselőként, polgármesterként vagy bármi más formában. Ám ha a rendszerváltozást nem a politikai hatalom átvételével s nem az abban való személyes részvétellel, hanem mással: például a polgároknak a helyi közéletben való tömeges részvételével; az új helyzeteknek való megfelelés kiépített és begyakorolt képességével; a kárpótlásban való intenzív és bölcs részvétellel; ki-ki foglalatossága, szakmája megújításának lehetőségével; a változások felismerésével és vezéreltetéssel; az új kihívásoknak való legteljesebb megfeleléssel; a vállalkozásokban való jártasság képességével mérjük, be kell lássuk, hogy ez az intézményrendszer sem (és persze az iskolák és a tömegkommunikáció egyik tagja sem) képezte ki a hazai népeiséget az új: a tőkés, a kapitalista viszonyokra, a politikai pluralizmusra, a demokrácia működésére, és mindezek zavarainak felismerésére, kezelésére, oldására.

Ettől azonban a demokrácia, a politikai pluralizmus, a kapitalista és tőkés viszonyok kialakultak (és úgy, ahogy tudnak) működnek Magyarországon. Ép ésszel jól láthatjuk, hogy mindezeknek nincs alternatívája. És ha mi, népművelők őszinte lelkiismeretvizsgálatot tartunk, be kell lássuk: *nem mindegyikünk tett eleget a rendszerváltozást megért, reánk bízott népeiségért.* Ami persze csak akkor és csak abban az esetben igaz, ha népművelői szakmai feladataink közé a *képesség- és készségfejlesztést, a másokkal való együttműködési hajlandóságot és ennek gyakorlatát, a kihívásokra való rugalmas alkalmazkodást, a társadalmi-gazdasági jelenségekről való folyamatos és árnyalt információadást* is beleértjük. Megjegyzem: szabadon beleérthetjük mindezt még akkor is, ha mások ezt nem teszik, hiszen éppen Kovalcsik műve bizonyítja, hogy mennyien hányféleképpen gondolkoztak e társadalmi cselekvésről szólnak.

A lelkiismeretvizsgálatot persze nemcsak a népművelőknek, hanem az intézményműködtetők többségének is ajánlom, ám különösen mindazoknak az immár szabadon választott kormányoknak, akik és amelyek ugyancsak nem szorgalmazták a közösségi művelődés fejlesztését, intézményrendszerének, tevékenységszerkezetének korszerűsítését; nem szorgalmazták a tevékenységformák többségének civilsítését; nem vezették be mindazokat a támogató rendszereket, amelyek a világ boldogabbik felén, de legalább a már egyesült Európában évtizedek óta működnek. Nem pusztán egy szakma mulasztásáról van tehát szó, hanem a közösségi művelődés egészének lebecsüléséről; mirevalóságának, hivatásának, fontosságának és funkcióinak lekezeléséről. Eközben persze napvilágot látnak helyzetelemzések és kutatások a társadalmi méretű kiúttalanságról, pótcselekvésekről, devianciákról, leszakadó csoportokról, rétegekről, régiókról; megfogalmazódnak kívánalmak „kreatív” Magyarországról, „tudásalapú” társadalomról – mint ha mindez magától létrejönne! S eközben persze birtokában vagyunk eljárásoknak, módszereknek, kívánatos struktúrák leírásának, amelyek, úgy tűnik, nem kellenek senkinek. Már úgy értem: senki olyannak, aki alkalmazásá-

ért, bevezetéséért felelős. Az embereknek vélhetően nagy szüksége lenne minderre. Ők azonban honnan tudnának róla?

Kovalcsik József itt idézett (újabb) tanulmányát sem fontolta meg, vélhetően nem olvasta el senki. Már úgy értem, hogy *senki illetékes*.

„Elérkezve tehát a jelenhez, fölvetődik, hogy mi várható a közösségi művelődés színtereinek jövőbeni alakulásától?” – kérdi Kovalcsik művének utolsó előtti fejezete, a „Hogyan tovább?” előtt. És persze nem hagyja válasz

nélkül az olvasót: „A művelődési otthonok 1949-es indulásukkor kiszorították, de pótolni igyekeztek a korábbi társadalmi-kulturális egyesületeket. Most viszont a megváltozott körülmények között szerveződő egyesületi tevékenységeknek is otthont adhatnak. Az egyesületek által felszabadított energiák, melyek előbb-utóbb ‘otthont’ is igényelnek, a művelődési otthonok továbbfejlesztését is előmozdíthatják, ha kölcsönös egymásrautaltságuk előnyeit felismerik” – írja végül.

Ma sem gondolhatjuk másként.

2002 Karácsonyán

